

Schaduwleiders

‘De man in de schaduw was het brandpunt van zijn boek, de altijd aanwezige, die de eerste man tot zijn recht doet komen, zonder wie er nooit een eerste man zou zijn ontstaan. De man die alles miste wat hem tot een eerste man kon laten uitgroeien. Hij miste het charisma, de gedrevenheid, het nietsontziende geloof in zichzelf. Hij had geen taal tot zijn beschikking die men zich woord voor woord zou herinneren. Hij zou nooit een daad verrichten die tot de verbeelding van mensen sprak. Zijn aanwezigheid was altijd een negatief van degene die zonder hem niet zou kunnen bestaan.’

Doeschka Meijsing, De tweede man

Kees Versteegh

Schaduwleiders

**Rollen en invloeden van
'tweede mannen' in de politiek**

Boom

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten

Vormgeving omslag: Marry van Baar

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2021 Kees Versteegh, Voorburg

© Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.)

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789058755414

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Inleiding	7
1. Rollen en rituelen in de samenwerking tussen Woodrow Wilson en Edward House (1911-1919)	13
2. 'In onze relatie is nooit plaats geweest voor listigheden'. Ruud Lubbers en Jan de Koning (1975-1994)	49
3. 'Er was maar één man bij wie ik me kon laten gaan en me tegelijkertijd veilig voelde'. Diederik Samsom en Jeroen Dijsselbloem (2001-2016)	109
4. 'Edith is mijn lifeline naar de werkelijkheid'. Mark Rutte en Edith Schippers (2006-2017)	193
5. Politieke duo's: hun betekenis, kracht en zwakte	299
Woorden van dank	319

Noten	321
Literatuur en verantwoording	327
Namenregister	333
Kabinetten vanaf 1973	339
Andere duo's	341
Over de auteur	343

Inleiding

Dit boek gaat over politieke duo's. Voor hun successen zijn beide mannen (inderdaad, vaak nog steeds mannen) afhankelijk van elkaar, zoals de sniper en de spotter op het slagveld: de scherpschutter met zijn geavanceerde wapen turend naar het doel, afhankelijk van de informatie van de verkenner die de horizon afspeurt met zijn verrekijker. Terwijl in de politiek en de politieke verslaggeving de meeste aandacht uitgaat naar de individuele persoon van de eerste man, gaat het hier over een onderbelichte kant van datzelfde leiderschap: de afhankelijkheid van anderen. Politieke leiders worden hier geportretteerd in afhankelijkheid van hun omgeving, specifiek: hun tweede man. Deze laatste baant de weg, behoedt voor misstappen, biedt troost, draagt ideeën aan en houdt dat deel van het speelveld in de gaten dat de eerste man ontglipt. We spreken in dit verband over politieke tweetallen die lange tijd – soms heel intensief, soms minder nauw – met elkaar samenwerken. Ze kunnen moeilijk zonder elkaar. De afhankelijkheid van de leider van de 'tweede man' (we gebruiken de term hier verder overdrachtelijk) onderscheidt de laatste van andere vertrouwelingen, politieke vrienden of adviseurs. De samenwerking binnen het duo bestrijkt vaak

wisselende posities. Niet de officiële functies van beide betrokkenen staan centraal, het zijn de sterke vertrouwensband, de wederzijdse bewondering maar ook het onderlinge kritische tegenspel die de essentie vormen van het duo.

De geschiedenis kent vele tweetallen. Het begon al vier eeuwen voor Christus met Hefaïstion (356–324), de metgezel van de Griekse veldheer Alexander de Grote. Doeschka Meijsing schreef er in 2000 een meeslepende roman over. Ook de moderne politieke geschiedenis biedt de nodige voorbeelden. Denk aan John F. Kennedy en zijn broer Robert F. Kennedy en aan Richard Nixon en Henry Kissinger in de Amerikaanse politiek. Of, in het Verenigd Koninkrijk, aan Tony Blair en Gordon Brown, achtereenvolgende leiders van de Labourpartij. Verder weg, in Australië, gelden de Laborpolitici Bob Hawke en Paul Keating als klassiek politiek tweetal. Ondanks deze rijke geschiedenis kent Nederland, anders dan bijvoorbeeld de Verenigde Staten, nauwelijks onderzoek naar dit fenomeen. We missen daardoor veel moois aan wederzijdse hulp en inspiratie en de raadsels die erachter schuilgaan. Waardoor worden toch vaak krachtige politici afhankelijk van elkaar? Komt de samenwerking voort uit koele berekening, of is er meer aan de hand? En: is de eerste man eigenlijk wel de leider? Welke rol speelt de tweede man in de opkomst, maar ook in de neergang van de eerste? Tweede mannen gaan vaak verborgen achter weinig zeggende etiketten als vertrouweling, rechterhand of politieke vriend. Wat ze precies doen blijft onduidelijk. Het zicht ontbreekt op de vele rollen die ze kunnen spelen: van bondgenoot, wegbereider, troostend metgezel en inspirerend raadgever tot tegenspreker, tegenspeler, verrader zelfs. Dienstbaarheid en offervaardigheid als drijfveren spelen zeker een rol, maar ambitie en eigenbelang net zo.

Schaduwleiders plaatst enkele Nederlandse politieke duo's in de schijnwerpers. Dit gebeurt op een journalistieke manier; er is geen sprake van een wetenschappelijk project. De beschrijving staat centraal, gevolgd door een eerste analyse en duiding van de beschreven fenomenen. Het geboden materiaal leunt zwaar op mondelin-

ge bronnen. Die hebben voordelen, zoals informatie uit de eerste hand, maar ook hun zwakte zoals een tekortschietend of selectief geheugen. Ter compensatie van de gebreken zijn ook andere bronnen geraadpleegd. Het boek is geschreven voor geïnteresseerden in politiek, geschiedenis en politieke geschiedenis. Maar ook wie gefascineerd is door leiderschap, macht en management, kan erdoor worden gegrepen. Duo's komen niet alleen in politiek en bestuur voor, ze zijn soms dichtbij, op de werkvloer, in de eigen omgeving, te vinden.

Schadumleiders belicht vier belangrijke politieke tweetallen, verspreid in de tijd, verschillend van karakter en politieke richting. Bij wijze van historische introductie op het thema bespreekt het eerste hoofdstuk de Amerikaanse president Woodrow Wilson en zijn rechterhand Edward Mandell House. Zij laten tijdens Wilsons presidentschap (1913-1921) als geen ander duo de kracht zien die een tweetal kan ontwikkelen. Hun samenwerking droeg bijvoorbeeld bij aan de eerste Amerikaanse militaire bemoeienis met Europa in 1917, en daarmee aan de aanvang van de 'American Century'. Bovendien biedt het vele materiaal dat over beiden is verschenen, goed zicht op de zeer gevarieerde rollen die een tweede man kan spelen. Zelfs de psychoanalyticus Sigmund Freud stortte zich op de relatie tussen de twee.

Na deze historische ouverture volgt het hart van het boek. In drie voorbeelden dichter bij huis bekijken we in hoeverre de eerder geschetste rollen en patronen terugkeren in de recente politieke geschiedenis van Nederland. CDA-politicus Jan de Koning was, als het aan Dries van Agt lag, voorbestemd om in 1982 de nieuwe leider van de partij te worden en daarmee de nieuwe premier. Vrijwillig gaf De Koning dat voorrecht op en stapte opzij voor Ruud Lubbers, een uniek gebaar in de politieke geschiedenis. Dat niet alleen. De Koning nam vervolgens als minister van Sociale Zaken plaats in diens eerste kabinet en zorgde met het Akkoord van Wassenaar in 1982 voor een vliegende start van het eerste kabinet-Lubbers. De twee werkten vervolgens twaalf jaar lang samen. Welke rol speel-

de De Koning als wegbereider voor Lubbers en hoe hielp hij het premierschap van Lubbers tot een succes maken? Deze en andere vragen staan centraal in het tweede hoofdstuk. Het is onder meer gebaseerd op lange gesprekken met Ruud Lubbers, ruim voor diens overlijden in 2018.

Al snel na zijn komst in de politiek in 2001 kreeg Diederik Samsom de reputatie van leider van de nieuwe generatie binnen de PvdA. Dit na het verdwijnen van sociaaldemocratische kopstukken als Wim Kok en Ad Melkert. Samsom maakte die reputatie waar door in 2012 het leiderschap van de PvdA stormenderhand te veroveren en deze partij een grote verkiezingsoverwinning te bezorgen. Daarna werd hij, samen met vvd-leider Mark Rutte, architect van het langstzittende kabinet na de Tweede Wereldoorlog (1816 dagen). In de aanloop naar het leiderschap maar soms ook nog erna werd Samsom geholpen en gecoacht door zijn politieke metgezel Jeroen Dijsselbloem, de latere minister van Financiën en Eurogroepvoorzitter. Beiden vertellen over hun samenwerking, wederzijdse bewondering maar ook onenigheden en spanningen. Hun verhaal gaat tevens over de verschuivende machtsbalans tussen de eerste en tweede man. Samsoms veranderde politieke relatie met Dijsselbloem verklaarde mede de moeilijkheden waarin de PvdA-leider verzeild raakte.

We komen tijdens onze zoektocht dicht in de buurt van het heden als we naar de samenwerking tussen Mark Rutte en Edith Schippers gaan kijken. De politieke band tussen beide vvd-politici van 2006 tot 2017 werd sterk bepaald door hun intensieve samenwerking als voorzitter en vicevoorzitter van de vvd-Tweede Kamerfractie in de periode 2006–2010. Rutte overtuigde toen niet als politiek leider; Schippers hielp hem – samen met enkele andere partijprominenten – door een zeer moeilijke periode. Na haar aanvankelijke rol als wegbereider en hulpmotor had ze een belangrijke taak als koersbewaker in de kabinetsformatie van 2010, die Rutte het door hem gedroomde premierschap bezorgde. In de jaren erna ontpopte Schippers zich tot een van de succesvolste ministers uit de

eerste twee kabinetten van Mark Rutte. Partijgenoten gingen haar tippen als eerste vrouwelijke premier van Nederland. Hiermee omspande de samenwerking tussen Rutte en Schippers de hele breedte van het krachtenveld dat een tweede ‘man’ in zijn rol van zowel bondgenoot als tegenspeler kan bestrijken.

In het laatste hoofdstuk wordt de balans opgemaakt. Wat geeft duo’s kracht en samenhang? Waar zitten de beperkingen en risico’s? Welke betekenis hebben ze voor een democratie als de onze? Een van de conclusies die we trekken is dat angst en gevoelde kwetsbaarheid van de leider een belangrijke rol spelen in het ontstaan van politieke duo’s. Niet toevallig ontstaan ze langs politieke breuklijnen die een nieuw tijdperk met grote onzekerheden inluiden. Tweetalen laten zich echter niet louter verklaren uit politiek-instrumentele afwegingen (‘Samen staan we sterk’). Ze krijgen ook vorm door de – soms hooggestemde – verwachtingen die de twee van elkaar koesteren, en die hun omgeving van het tweetal heeft. Duo’s oefenen niet alleen macht en invloed uit: ze proberen ook het goede te doen, zowel voor elkaar als voor de buitenwereld.

*The President and Colonel House
New York 1915*

1.

Rollen en rituelen in de samenwerking tussen Woodrow Wilson en Edward House (1911-1919)

In het midden van Manhattan, ergens in de buurt van Fifth Avenue, komt een goed geklede man aanlopen. Hij is klein van stuk, zijn gewicht niet veel meer dan 65 kilo. Grijs haren steken uit onder de breedgerande, zwarte hoed van de 53-jarige. Zijn donkere ogen stralen een vriendelijke nieuwsgierigheid uit. De goed bijgehouden snor heeft volume en verleent zijn gezicht iets goedmoedigs. Edward Mandell House (1858-1938) waardeert de koelte van deze dag in 1911. Het weerstation in Central Park meet ongeveer 7 graden Celsius. Het is om de lage temperaturen dat hij Texas is ontvlucht. De warme woestijnwinden in de zuidelijke deelstaat, de droogte en de hoge temperaturen in de zomer, ze bezorgen hem benauwdheden en hoofdpijnen. Zijn hoofd is een zwakke plek sinds hij als kind ermee tegen een karrenwiel knalde tijdens het buitenspeel. House gaat naar binnen bij het statige, victoriaanse gebouw van het Gotham waar hij sinds enkele weken zijn intrek heeft genomen. Gotham is een van de luxere hotels van New York met wereldse genoegens zoals dure wijn en cognac uit Europa. Het management ruziet er vaak over met de presbyteriaanse kerk om de hoek. De kerkleiding voert regelmatig actie in de stad tegen het groeiende

alcoholgebruik. House is blij dat het hotel standhoudt en de voorraadkasten gevuld blijven.

Rond vier uur 's middags meldt zich een andere man bij het hotel. Als zoon van een vooraanstaand presbyteriaans dominee kent hij de kerk van binnen en van buiten. Thomas Woodrow Wilson (1856-1924) is twee jaar ouder dan House en wat langer van stuk. Zijn lichaam straalt een onbestemd soort strengheid uit. Zijn ogen gaan schuil achter een montuurloos professoraal brilletje. De naar voren stekende neus verleent zijn voorkomen scherpte. Een ongeduldige pas duwt hem vooruit. Wilson heeft vrijdagmiddag 24 november 1911 om 16.00 uur een afspraak met Edward House. Het gaat om een kennismakingsgesprek, niet meer dan dat. De twee kennen elkaar niet, behoudens een korte briefwisseling en de nodige *hearsay*. Iets meer dan een uur later is het samenzijn afgelopen. Wilson heeft afspraken elders in de stad. Het is een goed gesprek geweest, vertelt House kort erna aan vrienden. Toegegeven, zegt hij later tegen diezelfde vrienden, 'Wilson is niet de indrukwekkendste man' die hij ooit heeft gezien, 'maar wel een van de plezierigste' [...] 'Ik bespeel hem liever dan welke andere [verkiezings-] kandidaat ook.'

Omgekeerd is House Wilson ook meegevallen. Hij had rekening gehouden met de komst van een onbehouwen Texaan, met korrels woestijnzand tussen de snorharen, maar hij ziet het tegendeel: een vriendelijke, goedgemanierde man die beleefd en zacht spreekt, oprecht geïnteresseerd lijkt in zijn gesprekspartner. Die naar zijn gezondheid vraagt. Dingen aan de orde stelt die Wilson, op dat moment presidentskandidaat voor de Democratische Partij, nog niet had overwogen. 'Hebt u al gedacht aan een bodyguard?' House weet nog wel een voormalige Texas Ranger.

De twee beloven elkaar snel samen te gaan eten, groeten elkaar beleefd, en gaan uiteen. De jaren daarna volgen honderden nieuwe afspraken, gesprekken, belcontacten, brief- en telexwisselingen. Ze slepen de politiek uiterst onervaren Woodrow Wilson door de eerste, angstige jaren van zijn presidentschap. Ze geven de vriendelijke

Texaan Edward House gelegenheid grote invloed uit te oefenen, eerst op de president, daarna op het wereldtoneel. In de acht jaar van hun samenwerking (1911-1919) ontwikkelt House zich tot Wilsons wegbereider en belangrijkste adviseur, maar niet alleen dat. De Texaan wordt ook diens klusjesman, tranendroger, koersbewaker en gezant bij de grote vredesconferentie van Versailles in 1919. Hier, tijdens het hoogtepunt van zijn werk als rechterhand van de president, zal House de inmiddels huizenhoge verwachtingen van Wilson niet kunnen waarmaken en van zijn voetstuk vallen. House eindigt als verrader, als Judas Iskariot, schrijft psychoanalyticus Sigmund Freud later.

Het verhaal van Woodrow Wilson en Edward House geeft zicht op de kracht en werking van een politiek duo, op hun hoogte- en dieptepunten, maar ook op de vele rollen die een tweede man achter de schermen kan spelen. In het geval van House tellen we er ten minste tien.

Wegbereider

Edward House was de ideale wegbereider. De kleine, vriendelijke man was bereid te helpen, kon goed luisteren en waarnemen, was gefascineerd door politiek, wist mensen aan zich te binden en beschikte over een enorm netwerk en de nodige middelen. Dit laatste was een kwestie van familiefortuin. House kwam uit een rijke familie. De Houses hadden een succesvol handelsverleden dat terugging tot in Nederland. ‘We komen oorspronkelijk uit Holland en de naam daar was Huis, die uiteindelijk House werd,’ schreef House aan het begin van *Intimate Papers*, zijn memoires. Wanneer en waar vandaan de familie Huis vertrok, eerst naar Engeland, daarna naar de vs, vertelde hij er niet bij.²

Zijn vader had na de overtocht naar Amerika meegeholpen van Texas een aparte staat maken. Hij had meegevochten in de Burgeroorlog, geld verdiend met handel in grond, bancaire activiteiten en